केंद्रीय वद्यालय संगठन, पटना संभाग

संकलनात्मक मूल्यांकनम् —1 2015-16

कक्षा– द मी

समय - 3 घंटें   वषय - संस्कृतम्   अ धकतम अंक -90

खंड : 'क'	अपठित -अवबोधनम् (15)	
खंड : 'ख'	रचनात्मक - कार्यम् (15)	
खंड : 'ग'	अनुप्रयुक्त-व्याकरणम् (30)	
खंड : 'घ'	पठित -अवबोधनम् (30)	
निर्देशा :		
(i)	अस्मिन् प्रश्नपत्रे चत्वारः खण्डाः सन्ति। इस प्रश्न–पत्र में चार खण्ड हैं	
(ii)	प्रत्येकं खण्डम् अधिकृत्य उत्तराणि एकस्मिन् स्थाने क्रमेण लेखनीयानि। प्रत्येक खण्ड के उत्तर एक ही जगह पर क्रम से लिखने होगें।	
(iii)	प्रश्नसंख्या प्रश्नपत्रानुसारम् अवश्यमेव लेखनीया। प्रश्न पत्र के अनुसार प्रश्न–संख्या अवश्य ही लिखनी होगी।	
(iv)	सर्वेषां प्रश्नानाम् उत्तराणि संस्कृतेन लेखनीयानि। सभी प्रश्नों के उत्तर संस्कृत मे लिखिए।	

खण्ड क   10

अपठितांश – अवबोधनम्

1 अधोलिखितम् अनुच्छेदं पठित्वा प्रदत्तप्रश्नानाम् उत्तराणि लिखत –

एकदा वनराजः केसरी अति पिपासितः आसीत्। सः श्रान्तः अपि आसीत्। दि्वसे अतितापः आसीत्। सः जलं पातुमेच्छत्। सः वने शीतलस्य जलस्य कुण्डस्य समीपे अगच्छत्। तदैव एकः व्याध्रः अपि तत्रागच्छत्। तं दृष्ट्वा सिंह अगर्जत्– ''त्वम् अत्र किमर्थम् आगच्छः?'' सः तु वनराजः आसीत् व्याध्र आत्मानम् अकथयत्– सः किं चिन्तयति यत् सः एव शक्तिशाली अस्ति? तदा सः उच्चैः अकथ्यत्– अहमपि समानं प्रश्नं प्रष्टुम् इच्छामि? सिंहाय एवमपेक्षितं नासीत्।

प्रश्नां

I एकपदेन उत्तरत–   ½ X 4 =2

(i) कुण्डे कीदृशं जलमासीत् ?

(ii) दि्वसे कः आसीत ?

(iii) तदैव कुण्डस्य समीपे कः आगच्छत् ?

(iv) वनराजः केसरी कीदृशः आसीत् ?

II पूर्णवाक्येन उत्तरत–   2 X 2=4

(i) व्याध्रं दृष्ट्वा सिंहः किमकथयत् ?

(ii) व्याध्रः आत्मानं किम् अकथयत् ?

III भाषिककार्यम्–   1 X 4=4

(i) 'सः श्रान्तः अपि आसीत्' अत्र 'आसीत्' पदस्य किं कर्तृपदमस्ति ?

(क) अपि   (ख) सः

(ग) श्रान्तः   (ख) श्रान्त

(ii) 'वारि' इत्यर्थे किं पदं गद्यांशे प्रयुक्तम् ?

(क) वने   (ख) अतितापः

(ग) जलम्   (ख) श्रान्तः

(iii) 'दूरे' पदस्य कः विपर्णयः गद्यांशे आगतः ?
(क) निकटे (ख) निकषा
(ग) समीपे (ख) अपि

(iv) 'सः एव शक्तिशाली' अत्र कः विशेष्यः ?
(क) सः (ख) एव
(ग) शक्तिः (ख) शक्तिशाली

अधोलिखितं श्लोकं पठित्वा प्रदत्तप्रश्नान् संस्कृतेन उत्तरतः 5
निन्नलिखित श्लोक को पढ़कर दिए गए प्रश्नों के उत्तर संस्कृत में दीजिएः

'नमन्ति फलिनो वृक्षाः, नमन्ति गुणनो जनाः।
2 शुष्कवृक्षाश मूर्खाश्च, न नमन्ति कदाचन।।'

प्रश्नाः

I. एकपदेन उत्तरत । 1
कीदृशाः जनाः नमन्ति ?

II. पूर्णवाक्येन उतरत। 2
कीदृशाः वृक्षाः नमन्ति ?
शुष्कवृक्षाः कदा न नमन्ति ?

III. प्रदत्तविकल्पेभ्यः उचितम् उत्तरं चित्वा लिखतः 2
(क) श्लोके 'बुद्विहीनाः' इत्यस्य किं र्प्यायपदं प्रयुक्तम् ?
(i) जनाः
(ii) कदाचन
(iii) मूर्खाः
(iv) शुष्काः

(ख) श्लाके 'गुणिनः' इति विशेषणपदस्य किं विशेष्यपदं प्रयुक्तम् ?
(i) फलिनः
(ii) वृक्षाः
(iii) शुष्काः
(iv) जनाः

खण्ड – 'ख'
रचनात्मक – लेखनम्

भवान् पवनः अस्ति। स्वछात्रावासजीवनविषये पितरं प्रति स्वहस्तेन लिखितम् एतत् एवं स्वयमेव मूत्रजुषायाः उचितशब्दैः रिक्तस्थनानि पूरचित्वा पुनर्लिखत– **½ X 10 =5**

परीक्षभवनम्
(i)..........................
दिनांक :..........

श्रीमन्तः (ii) ....|
(ii)...........................|
अत्र (iv) ....तत्रास्तु। ह्य एव (v).....................स्वावासकक्षं लबधम्।
3 कक्षोऽयमतिशोभनाऽस्ति। भोजनालयोऽपि निकटवर्ती अस्ति यत्र सुस्वादु (vi)..........................प्राप्यते।
परितः हरित–घास–क्षेत्राणि अपि सन्ति। रात्रौ छात्राः मध्यरात्रिं यावत्(vii)..........................| अतः
अध्ययनस्यापि वातावरणं (viii)........................अतीव लाभकरम् अस्ति। तत्र भवता मम कचिदापि
(ix).....................न करणीया।

(x) ....
पवनः।

मंजूषा

पठन्ति, महयम्, चिन्ता, कुशलं, मया, भोजनं, पाटलिपुत्रतः , सादर प्रणामाः , भवदीयःपुत्रः, पितृचरणाः

4

अधः प्रदत्तं चित्र दृष्ट्वा मंजूषायां प्रदत्त्शब्दाना सहायतया पंचवाक्यानि संस्कृतेन लिखत : 2 x 5=10

मंजूषा

उपवनम्, बालिकाः , वृक्षाः, पादपाः, प्रसन्नाः , पंच , अस्ति , सन्ति , क्रीडन्ति, कन्दुकेन , शोभन्ते, पव्रताः , पक्षिणः, आकाशे, पश्यन्ति, भ्रमन्ति, परिवेशः , सुन्दरः ।

अथवा

‘समुद्रतटस्य वर्णनम’ इति विषयम् अधिकृत्य मंजूषा सहायतया पंचवाक्यानि संस्कृतंन लिखतः

मंजूषा

समुद्रतटः, तरड्गाः, आगाधः, गम्भीरः , रत्नाकरः, जलजन्तवः , जलपरिवहनम्, जलयानानि , जनाः

अनुप्रयुक्त–व्याकरणम् 30

5

अधोलिखितवाक्येषु रेखांकितपदेषु सन्धि सन्धिच्छेदं वा कृत्वा लिखतः

(i) गम् + गा अति पवित्रा नदी अस्ति। 1 X 5=5

(क) गड्गा (ख) गम्गा

(ग) गमगा (घ) गगां

(ii) वर्षायाम् सः स्वच्छत्रं नयति।

(क) स्व + शत्रम (ख) स्व + छत्रम

(ग) सव + छत्रम (घ) स्व + छत्रम्

(iii) पर्वतीयस्थलेषु सूर्योदयः अति रमणीयः भवति।

(क) सूर्य + उदयः (ख) सूर्य + उद्‌यः

(ग) सूर्यो + द्‌यः (घ) सूर्या + दय

(iv) साधुः + गच्छति।

(क) साधुर्गच्छति (ख) साधुगच्छति

(ग) साधुरगच्छति (घ) साधुषच्छति

(v) संजीवनी महौषधिः आसीत्।

(क) महा + उषधिः (ख) मही + ओषधिः

(ग) मह + औषधिः (घ) महा + औषधिः

6 शुद्धं समासं विग्रहं वा विकल्पेभ्यः चिनुत–

(i) अधुना एकविंशतिः शताब्दी अस्ति। 1 X 6=6

(क) शतास्य अब्दानां समाहारः (ख) शतानाम् अब्दानाम् समाहारः

(ग) शतैः अब्दैः समाहारः (घ) शतं अब्दं तयोः समाहारः

(ii) आकाशे कृष्णः जलदः शोभते

(क) जल द्‌दाति इति (ख) जलं द्‌दति इति

(ग) जलं दद्‌न्ति (घ) जलं यच्छति इति

(iii) समाजे सदैव अहिंसा सममानीया भवति।

(क) हिंसा न (ख) अहिंसा

(ग) न हिंसा (घ) हिंसाय न

(iv) द्रौपदी अति सुन्दरनारी आसीत्।

(क) सुन्दरा नारी (ख) सुन्दरी नारी

(ग) सुन्दारी नारी (घ) सुन्दरा नारि

(v) गृहगतः बालकः अतीव प्रासीदत्

(क) गृहाय गतः (ख) गृहम् गतः

(ग) गृहस्य गतः (घ) गृहेण गतः

(vi) सः संस्कृते प्रवीणः वर्तते।

(क) संस्कृतप्रवीणः (ख) संस्कृतेप्रवीणः

(ग) संस्कृतप्रवीणम् (घ) संस्कृतप्रवीणा

7 अधोलिखितवाक्येषु रेखांकित पदानां प्रकृति–प्रत्ययौ संजोज्य विभज्य या उचितम् उत्तर विकल्पेभ्यः चित्वा लिखतः

(i) कोलाहलः न **<u>करणीयः</u>**। 1 X 5=5

(क) कृ + अनीयर् (ख) कर + अनीयर्

(ग) क्री + अनीयर् (घ) कर् + नीयः

(ii) **<u>तपस्विनी</u>** तपोवने तपति।

(क) तपस्ति + इन् (ख) तापस् + इन

(ग) तपस् + डीप् (घ) तपस्विन् + इन्

(iii) तेन ग्रामः **गम + तव्यत्**।

(क) गन्तव्यः (ख) गन्तव्यम्

(ग) गातव्यः (घ) गन्तव्या

(iv) बल + मतुप् हि आशा।

(क) बलवति (ख) बलमति

(ग) बलवती (घ) बलमती

(v) दैहिकं सुखं त्यक्वा ईश्वरं भज।

(क) देह + इकं (ख) देह + इक

(ग) देह + ठक् (घ) देह् + इकं

8 अधोलिखितवाक्येषु रिक्तस्थानानि मंजूषा प्रदत्तैः उचितैः अव्ययपदैः पूरचित्वा लिखतः

(i) …………विदधीत न क्रियाम्। 1 X 5=5

(क) विना (ख) अधुना

(ग) शनैः (घ) सहसा

(ii) धर्म ………………जीवनं शून्यम्।

(क) पुरा (ख) एव

(ग) विना (घ) इव

(iii) …………………वद, उच्चैः मा वद।

(क) अपि (ख) इतस्ततः

(ग) विना (घ) शनैः

(iv) स …………………..लेखं लिखति।

(क) अधुना (ख) इव

(ग) वृथा (घ) पुरा

(v) मुर्च्छितः दशरथः ……………………कैकेयीम् अवदत्।

(क) सहसा (ख) पुरा

(ग) विना (घ) एव

9 प्रदत्तेषु उत्तरेषु वाच्यानुसारं यत् उत्तरम् शुद्धम् अस्ति, तत् चीयताम्–

(i) परोकारी …………..करोति। 1 X 5=5

(क) परोपकारम् (ख) परोपकारः

(ग) परापकारेण (घ) परापकाराय

(ii) आचार्यैः …………….पाठ्यन्ते।

(क) छात्रान् (ख) छात्रः

(ग) छात्राः (घ) छात्रम्

(iii) छात्रैः…………………………………… ।

(क) वद्न्ति (ख) उद्यते

(ग) वद्यन्ते (घ) उद्येते

(iv) गुरूः विद्याधनं ……………………………..|

(क) दद्ति (ख) दद्ाति

(ग) दीयते (घ) दीयमानम्

(v) छात्रैः उच्चैः ……………………………।

(क) हस्यते (ख) हस्येते

(ग) हस्यन्ते (घ) हस्यसे

10 मोहनः एकः अध्यापकः अस्ति। सः कतिवादने स्वकार्याणि करोति इति अंकान् दृष्ट्वा संस्कृते समयं रिक्तस्थाने लिखत। 1 X 4 =4

(i) सः(5:30) …………………………उतिष्ठति।

(ii) पश्चात् सः(6:15)…………………स्नानं करोति।

(iii) सः (6:45)……………………प्रातराशं करोति।

(iv) सः (2:00)……………………विद्यालयं गच्छाति।

पठित–अवबोधनम् 30

11 अधोलिखितम् गद्यांशं पठित्वा प्रदत्तप्रश्नान् संस्कृतेन उत्तरतः

मेषस्य सूपकारणां च कलहम् अवेक्ष्य नीतिविदाम् अग्रणीः वानरयूथपतिः अचिन्तयत्–' एतेषां कलहो न वानराणां हिताय' एवं विचार्य स यूथपः सर्वान् कपीन् आहूय रहसि अवदत्–

सूपकाराणां मेषेण सह एषः कलहः नूनं भवतां विनाशकारणं भविष्यति। उक्तम् हि–

तस्मात् स्यात् कलहो यत्र गृहे नित्यमकारणः।

तद्गृहं जीवितं वांछन् दूरतः परिवर्जयेत्।।

प्रश्नाः

I एकपदेन उत्तरत– ½ X 2 =1

(i) कः नीतिविदग्रणीः आसीत् ?

(ii) यूथपः सर्वान् कपीन् आहूय किम् अवदत् ?

II पूर्णवाक्येन उत्तरत – 1 X 1 =1

(i) मेषस्य सूपकारणां च कलहम् अवेक्ष्य वानरयूथपतिः किम् अचिन्तयत् ?

III भाषिककार्यम् – ½ X 4=2

(i) अनुच्छेदे आगतस्य 'सर्वान्' विशेषणपदस्य विशेष्यः कः ?
(क) कलहम् (ख) कपीन्
(ग) यूथपः (घ) मेषः

(ii) 'अवदत्' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम् ?
(क) यूथपः (ख) मेषः
(ग) यूथपतिः (घ) अग्रणीः

(iii) गद्यांशे 'एकान्ते' इति पदस्य कः पर्यायः आगतः ?
(क) रहसि (ख) दूरतः
(ग) अवेक्ष्य (घ) विचार्य

(iv) 'नूनं भवतां विनाशकारणं' अत्र 'भवतां' पदं केभ्यः लिखितम् ?
(क) मेषेभ्यः (ख) सूपकारेभ्यः
(ग) सेवकेभ्यः (घ) वानरेभ्यः

12 अधोलिखितम् पद्यं पठित्वा प्रदत्तप्रश्नान् संस्कृतेन उत्तरतः

कोऽनर्थफलः ? मानः, का सुखदा ? साधुजनमैत्री ।।
सर्वव्यसनविनाशे को दक्षः ? सर्वथा त्यागी ।।

प्रश्ना :

I एकपदेन उत्तरत – ½ X 2 =1

(i) का सुखदा भवति ?
(ii) कः अनर्थफलदायको भवति ?

II पूर्णवाक्येन उत्तरत – 1 X 1 =1

(i) केषां मैत्री सुखदायिका भवति?

III भाषिककार्यम्– ½ X 4=2

(i) 'दुखदा' पदस्य विपरीतार्थकपदं लिखत–
(क) सुखदा (ख) सर्वथा
(ग) अनर्थफलः (घ) मानः

(ii) 'अनिष्टकर' इति स्थाने किं पदम् आगतम् ?
(क) दक्षः (ख) अनर्थफलः
(ग) त्यागी (घ) सर्वथा

(iii) 'कुशल' इति पदस्य कः पर्यायः श्लोके प्रदत्तः ?
(क) त्यागी (ख) सुखदा
(ग) मैत्री (घ) दक्षः

(iv) 'अनर्थफलः मानः' अनयोः पदयोः विशेषणपदं किम् ?
(क) मानः (ख) मान
(ग) अनर्थफलः (घ) अनर्थफलम्।

13 अधोलिखितं नाट्यांश पठित्वा प्रदत्तप्रश्नान् संस्कृतेन उत्तरतः

	राजा उवाच – भगवन् ! भवन्मनोरथं पूरयित्वा आत्मानम् अनुगृहीतं कर्तुम् इच्छामि। आदिश्यताम् , किं करवाणि ? **विप्रः उवाच** – यदि भवान् प्रीतः तदा त्वत्तः एकस्य चक्षुषः दानम् इच्छामि येन मम लोकयात्रा निर्बाधा भवेत। तत् श्रुत्वा **राजा अचिन्तयत्** – " लोके चक्षुर्दानं दुष्करमेव। नूनम् ईदृशं दानम् इच्छन् अयं याचकः केनापि प्रेरितः स्यात्। अथवा भवतु नाम । किं बहु चिन्तनेन ।" **इति विचार्य राजा अभाषत** – भो मित्र! किमेकेन चक्षुषा, अहं भवते चक्षुर्द्वयमेव प्रयच्छामि इति। प्रश्ना : I एकपदे उत्तरत ½ X 2 =1 (i) राजा कम् अनुगृहीतं कर्तुम् इच्दाति? (ii) कः चक्षुर्द्वयं दातुम इच्छाति ? II पूर्णवाक्येन उत्तरत – 1 X 1 =1 (i) विप्रः नृपात् कस्य दानम् इच्छाति स्म ? III भाषिककार्यम्– ½ X 4=2 (i) 'नेत्रस्य' इति अर्थे अस्मिन् अनुच्छेदे किं पदं प्रयुक्तम् अस्ति ? (क) चक्षुषा (ख) चक्षुषः (ग) चक्षुर्दानम् (घ) प्रेरितः (ii) 'मम लोकयात्रा निर्बाधा भवेत्' अत्र विशेषणपदं किम्? (क) लोकयात्रा (ख) निर्बाधा (ग) भवेत् (घ) मम (iii) 'नाट्यांशे 'दाता' पदस्य क' विपर्ययः प्रयुक्तः ? (क) चक्षुषः (ख) याचकः (ग) भिक्षुकः (घ) नृपः (iv) 'प्रयच्छामि' इत्यस्याः क्रियायाः कर्तृपदं किम् ? (क) त्वम् (ख) यूयम (ग) वयम् (घ) अहम्	
14	मंजुषाः उचितैः पदैः भावार्थपूर्तिः क्रियताम्– 1 X 4 =4 (i) निधानतां याति हि दीयमानम्, अदीयमानम् निधनैकनिष्ठम्। **भावार्थः** – धनं (i)....................................जनः सम्पन्नतां प्रोप्नोति (ii) .... च सः निधन एकनिष्ठम् भवति। (ii) एवं राज्ञः स्वेषु गात्रेष्वपि निरासक्ति विज्ञाय सकलं ब्रह्माण्डं व्याकुलं संजातम्। **भावार्थः–** राजा अचिन्तयत् यत् ते (i)...............................सौभाग्य ाालिनः यान् याचकाः शरीरस्य अंडानि अपि याचन्ते। एवं चिन्तयितवा राजा स्व ारीरं प्रति निरासकतः अभवतं । निरासक्तं नृपं विज्ञाय सम्पूर्ण (ii) ....व्याकुलम् अभवत्। मंजूषा जगत्, दीयमानः, दानिनः , अदीयमानः	
15	अन्यवे मंजूषातः उचितपदैः रिक्तस्थापूर्तिः क्रियताम्– 1 X 4 =4 धनस्य निःसारलघोः स सारो यद् दीयते लोकहितान्मुखेन। निधानतां याति हि दीयमानम् अदीयमानं निधनैकनिष्ठम।	

अन्वयः – निःसार लघोः (i) ……………………….सः सारः यत् (ii) ……………………..दीयते, दीयमानं धनं (iii) ……………………………हि याति (iv) …………………………………..धनं निधनेकनिष्ठ भवति।

16

मंजूषा

अदीयमानम्, लोकहितोन्मुखेन , धनस्य निधानताम्

रेखाड्.कितानि पदानि आधृतय प्रश्ननिर्माणाय शुद्दम् उत्तरं चिनुत– 1 X 4 =4

(i) राज्ञः **दानशीलतां** श्रुत्वा जनां तत्र आयन्ति स्म।
(क) काम् (ख) केषाम्
(ग) कासाम् (घ) कान्

(ii) **गुरूषु** अवधीरणा एव विषम्।
(क) केन (ख) केषु
(ग) कैः (घ) केषाम्

(iii) यूथपः सर्वान् **कपीन्** आहूय अवदत्। ?
(क) काः (ख) काम्
(ग) कान् (घ) कानि

(iv) शिष्यः **आचार्यात्** पादम् आदत्ते।
(क) कस्मात् (ख) कस्याः
(ग) कासाम् (घ) काभ्याम्

17 अधोलिखितानि वाक्यानि घटनाक्रमानुसारं क्रमेण पुनः लिखत– 1 X 4 =4

(i) नूनम् अयं केनापि प्रेरितः अत्र आगतः ।
(ii) स न केवलमेकम् अपितु एकैकं कृत्वा द्वे एव नेत्रे अयच्छत्।
(iii) प्रीतः इन्द्रः तस्मै शैलानाम् अपि पारं द्रष्टुं दिव्या दृष्टिम् अर्पितवान्
(iv) शिवीनां राजा प्रजाभ्यः अंडानि अपि दातं तत्परः अभवत्।
(v) राजा नेत्रदानार्थ निश्चयम् अकरोत्।
(vi) इन्द्र5 सन्तुष्टः भूतवा तस्मै वरम् अयच्छत्।
(vii) राजा इन्द्र दृष्ट्वा अचिन्तयत् – लोके चक्षुर्दानं दुष्करमेव।
(viii) इन्द्र तस्य परीक्षार्थ नेत्रहीनः भूत्वा एकं नेत्रम् अयाचत।

प्रसंगानुसारम् शुद्दम् अर्थ विकल्पेभ्यः चित्वा लिखत–

18

(i) एकदा शक्रः नेत्रहीन **याचकस्य** रूपे आगत्य नेत्रदानाय प्रार्थयत्।
(क) साधारणनजस्य (ख) देवस्य
(ग) भिक्षुकस्य (घ) नेत्रहीनस्य

(ii) भगवान् बोधिसत्वः याचकेभ्यः अन्नवस्त्रादिकं <u>**प्रार्थितं**</u> वस्तुं ददाति स्म।
(क) इच्छितम् (ख) आदेि ातम्
(ग) अपूर्णम् (घ) सम्पूर्णम्

(iii) <u>आर्तानां</u> दानाय दृढनिश्चयः राजा तस्मै चक्षुर्द्वय समर्पितवान्।
(क) दुःखयुक्तानाम् (ख) सुखयुक्तानाम्
(ग) धनयुक्तानाम् (घ) धनरहितानाम्

(iv) राज्ञः नेत्रदानस्य विचारं श्रुत्वा अमात्याः अवदन्–देव्! अलम् एतावता साहसेन

	(क) राजकर्मचारिणः (ख) सेवकाः (ग) मन्त्रिणः (घ) सहायकाः	